

² Алексеев С. С. *Философия права* / С. С. Алексеев. – М.: Издательство НОРМА, 1999. – 336 с.

³ Алексеев С. С. *Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования* / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

⁴ Сливка С. С. *Позитивістські концепти: філософсько-правовий аналіз: [монографія]* / С. С. Сливка. – Л.: ЛьвДУВС, 2006. – 160 с.

⁵ Нерсесянц В. С. *Правовое государство, личность, законность* / В. С. Нерсесянц. – М., 1997. – 138 с.

⁶ Фуллер Л. Л. *Анатомія права: Пер. з англ. Н. Комарова: [наукове видання]* / Л. Л. Фуллер – К.: Сфера, 1999. – 144 с.

⁷ Сливка С. С. *Природне та надприродне право: У 3-х частинах. – Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд* / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.

Резюме

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад взаємодії позитивного та природного права. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дана проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес у сучасному суспільстві.

Ключові слова: право, позитивне право, природне право, позитивізм, правові погляди.

Резюме

Актуальной проблемой в области юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов взаимодействия позитивного и естественного права. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: право, позитивное право, естественное право, позитивизм, правовые взгляды.

Summary

The actuality of the problem in the sphere of jurisprudence is determination legal principles co-operations positive that absolute law. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in modern society.

Key words: law, positive law, absolute law, positivism, legal looks.

Отримано 4.10.2011

К. Б. МАРИСЮК

Костянтин Богданович Марисюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка МОНМС України

МАЙНОВІ ПОКАРАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ МОЛДАВІЇ (1359–1774 рр.)

В умовах побудови демократичної, соціальної та правової держави треба додатково вивчити, іноді докорінно переосмислити чимало періодів вітчизняної історії загалом, а також історії права зокрема. Цей процес важливий, з одного боку, тим, що аналізуючи помилки минулого, можна запобігти їх повторенню; з другого виникає реальна можливість запозичити найбільш позитивний досвід минулого для розв'язання проблем, які можуть виникнути у майбутньому. Якщо розглядати ситуацію з позиції історії права, то первинним є вивчення тих нормативно-правових актів, які відіграли значну роль у вітчизняному державо- та правотворенні. Аналізу одного з найбільш знакових і водночас фактично не відомих вітчизняному праву періодів, а саме часів перебування українських земель у складі Молдавії, присвячено це дослідження.

Питання кримінального права у період перебування українських земель у складі Молдавії і до сьогодні залишались фактично невідомими вітчизняному праву. Особливо це стосується тематики кримінального права того часу. Чи не єдиним значущим напрацюванням у згаданій сфері можна вважати публікацію В. Кульчицького «Держава і право Молдавії феодального періоду» (Львів: Львівський орден Леніна державний університет ім. Івана Франка, 1964), хоча вона, внаслідок надзвичайної стислості (всього 27 стор.), звертає лише поверхневу увагу на питання кримінальних покарань загалом та майнових зокрема. Саме тому основною джерельною базою цього дослідження були публікації, надруковані на території Румунії та Молдавії.

Розуміючи, що в межах однієї статті висвітлити всі спірні питання, пов'язані зі сферою кримінального права досліджуваного періоду, неможливо, увагу буде зосереджено винятково на питаннях майнових покарань досліджуваного періоду.

На час приєднання українських земель до Молдавії у сфері кримінального права продовжували діяти старі звичаї, які, за словами І. Новосівського, виникли ще з давніх давен, може ще за часів Київської Русі, під впливом так званого права юристів – Руської Правди та Кормчих книг, а згодом – і збірників візантійського права. Можна стверджувати, що звичаєве право на пізніших просторах Молдавії складалося на основі християнської моралі й принципів візантійсько-римського права¹.

Розвиток системи кримінальних покарань у Молдавії загалом та в українських землях зокрема значною мірою відтворював основні вітчизняні та європейські тенденції свого часу. Спочатку домінуючими були майнові покарання. З часом у зв'язку зі зміною мети покарання з помсти та відшкодування шкоди на запобігання злочинам розвиток системи останніх пішов шляхом встановлення більш жорстких покарань². Виникають та набувають поширення смертна кара (в тому числі й кваліфікована), членушкодницькі та тілесні покарання тощо.

Відтак, після систематичних та доволі значних перетворень у середині XVII ст. на території українських земель у складі Молдавії склалася доволі розвинута система кримінальних покарань. Серед них значне місце займали ті, які можна було віднести до категорії майнових, що розглянуто нижче.

Душегубіна (Dusegubina)

Душегубіна (втрата душі, смерть людини) відносилася до звичаєвого права, спочатку слово мало значення «втрата душі», тобто смерть людини. Потім цей термін поширився на грабіж та на крадіжку, а смерть людини перетворилася на велику душегубіну. Згодом термін став вживатися для позначення сексуальних злочинів: інцесту, подружньої зради і кохання поза шлюбом. У XV–XVII ст. відбулися зміни як у самій назві (*душегубіна*, *деишугубіне*, *шугубіне*), так і у визначенні того, що розумілось під цим поняттям. Відтак, у кінцевому результаті душегубіна фактично перетворилася на штраф за вбивство, перелюб та згвалтування.

Розміри душегубіни були надзвичайно великими. Так, наприклад, у літературі наведено приклад, згідно з яким за вбивство грека у с. Алботени було сплачено душегубіну у розмірі 158 биків, 600 овець та 20 коней.³

Конфіскація (Confiscarea)

Покарання передбачало втрату майна винного, повністю або частково, на користь князя, постраждалого або його родичів. Конфіскація, серед іншого, передбачалася за вчинення вбивства, інцесту, содомії, шахрайства, викрадення людини, наклепу, згвалтування, крадіжки.

Конфіскацію доволі часто застосовували до бояр, винних у зраді. У цьому випадку майно переходило «королівству». Про такого роду застосування конфіскації вперше згадується щодо так званої Великої Румунії у 1359 р., а щодо Молдавії – у 1435 р.

Це покарання було спрямоване, в першу чергу, на утиск життєвих інтересів боярського класу; боярство всіма силами боролось за скасування конфіскації або принаймні за пом'якшення її наслідків, пропонуючи обмежити останню лише майном, яке походить з королівського пожертвування⁴.

Штраф (Глоабе, Gloaba)

Як кримінальне покарання штраф у феодалному праві застосовувався до винного, який сплачував його до фонду королівства в грошовій або натуральній формі (бики, коні, вівці тощо)⁵.

Термін глоабе зустрічається ще в документах XIV ст. Глоабе застосовувався за вчинення досить широкого кола злочинів, наприклад, за вбивство, згвалтування, побої та ін. З часом застосування штрафу поширилось і на інші злочини, такі як вбивство людини або крадіжка у великому розмірі.

Величину штрафу, як правило, не було прописано в законі, конкретний розмір визначався на розгляд судді «залежно від тяжкості вчиненого злочину».

На практиці розміри штрафів були іноді дуже значними. Так, практика свідчить про призначення штрафу у розмірі 50–120 золотих, 60 талерів, 120 золотих, 30 або 100 углій тощо, а в натуральній формі – 12, 24 або 60 биків, 125 корів тощо⁶.

Існували два види штрафу залежно від його розміру: *дрібний штраф* – за нетяжкі злочини та правопорушення, який виплачувався коровами або свиньями, і *великий штраф* – за тяжкі злочини та правопорушення (наприклад, за грабіж). Коли великий штраф перевищував платоспроможність обвинуваченого, останній, «щоб врятувати шкуру», віддавав вотчину або продавав свою свободу, стаючи залежним селянином.

Деякі види штрафів (глоабе) передбачали грошові покарання і мали спеціальний характер: хаталм, ослух, третіна і пріпас.

Хаталм, починаючи з XV ст., був штрафом за знищення або перенесення кордонів, або, за словами П. Шорнікова, штрафом за земельні провипорушення⁷. Хаталм приймався, як правило, великою рогатою худобою, найчастіше у розмірі 12 биків.

Ослух – це штраф, який застосовували до винних у непослуху. Частота цього злочину призвела до створення цілої групи населення, які мали назву ослухарів і проіснували на території Молдавії під цією назвою з XV до XVII ст. Цілком ймовірно, що ослух як покарання з часом було замінено на глоабе⁸.

Третіна як покарання функціонувало в Молдавії до кінця XV ст., коли розмір останнього було зменшено з однієї третьої до однієї п'ятої, у зв'язку з чим нівелювалася і сама назва.

Назва походить від нелітературного латинського «*tretinus*», похідного слова від «*tres*», що означає третю частину.

Це був штраф у розмірі однієї третини вартості викраденого або спірного майна.

Пріпас – це штраф, який використовувався щодо худоби, яка паслася на чужих пасовищах – королівських сановників – пріпешарь. Перша згадка про такого роду покарання датується 1452 р.

Прийнято вважати, що штрафом у цьому разі була сама худоба, яка переходила у власність князівства або власника майна.

Очевидно, що ситуація, за якої частина правових приписів врегульовувалась у розрізних нормативно-правових актах, а частина – взагалі в неписемних формах, не могла існувати безконечно. Відтак, у першій половині XVII ст. у Молдавії склалась ситуація, за якої необхідним стало закріплення правових норм у письмовому вигляді, особливо у сфері кримінального права. За словами А. Попеску та М. М. Садовану, це було необхідно хоча би для того, щоб судді могли керуватися та посилалися на такого роду письмовий припис⁹.

Відтак, у 1646 р. було надруковано перше молдавське уложення під назвою «Книга настанов для румунів відповідно до царського зводу законів і інших постанов» (в оригіналі – «*Carte Romineasca de Invizietur de la Pravilele imperzeeti ei de la alte giudeaone*»), яке являло собою звід існуючих на той час писаних законів і норм звичаєвого права¹⁰. За іменем господаря (правителя), який ввів його у дію, згадане уложення відоме також під назвою *Правила Василя Лупу* (в оригіналі – «*Pravila lui Vasile Lupu*»).

Правовий матеріал Книги настанов було розбито на 9 глав, які, в свою чергу, поділено на 1254 статті.

Питанням кримінального права було приділено найбільше уваги. Це твердження можна вважати вірним хоча б тому, що цій сфері присвячувалось більше 1000 статей Книги настанов, які, за словами В. Кульчицького, можна назвати досконалими для свого часу¹¹.

Систему покарань, закріплених у досліджуваному нормативно-правовому акті, за твердженням В. Кульчицького, було спрямовано на посилення кримінальної репресії за дії проти панівного класу. Вона переслідувала не тільки мету відплати, але головним чином залякування своїх класових ворогів¹². Цієї самої думки дотримувались і А. Попеску та М. М. Садовану, зазначаючи, що «...покарання були базовані, загалом, на помсті й ставили собі за мету залякування та відплату...»¹³. Підтвердженням цього може слугувати, наприклад, велика кількість видів кваліфікованої смертної кари.

Варто окремо зазначити, що первинною метою досліджуваного нормативно-правового акта було не вироблення нових, не відомих раніше молдавській правовій практиці норм і приписів, а закріплення та конкретизація уже існуючих правил та традицій.

Виходячи з наведеного вище, не дивно що Книга настанов зберегла й значну частину ознак існуючої раніше правової системи. Так, наприклад, характерною рисою системи покарань, за словами К. Софроненка, й надалі була їх невизначеність, залежність від волі судді, особлива м'якість покарань щодо представників панівного класу при особливій жорстокості покарань для низів¹⁴. На це саме звертав увагу й В. Кульчицький, який зазначав, що згаданий нормативно-правовий акт «яскраво відбиває інтереси панівного класу»¹⁵.

Покарання було тим вище, чим вище місце в суспільній ієрархії займав потерпілий і чим нижче місце – злочинець. Наприклад, будь-який боярин, який вчинив умисне вбивство, якщо він був багатим, знатним і потрібним державі, карався штрафом у великому розмірі, тоді як незнатний – смертною карою.

Усе наведене вище повною мірою можна віднести і до закріплених у Книзі настанов майнових покарань. Фактично відтворивши уже традиційні для молдавського суспільства того часу приписи, про які йшлося вище, остання у дечому змінює, корегує їх.

Як і раніше, серед покарань Книга настанов 1646 р. виокремлює три, які можна віднести до майнових, а саме *душегубину*, *конфіскацію* та *глобе*. Якщо зміни у сфері застосування душегубини мали значною мірою косметичний характер, то стосовно двох інших покарань відбулись доволі серйозні перетворення.

Конфіскація майна, на відміну від докодифікаційного періоду, набула ознак покарання, яке може призначатись виключно у чітко визначених випадках і за вчинення чітко визначеного кола злочинів. Так, відповідно до Книги настанов 1646 р., конфіскацію застосовують до винних у вбивстві («Якщо чоловік вб'є дружину або дружина – чоловіка, то убивця *втрачає майно на користь батьків убитого (убитої)*»; якщо вбитий не має батьків, то майно залишається у того, хто вбив» (гл. 8, зак. 19)), за інцест («Все майно тих, хто займається кровозмішенням, *переходить до скарбниці королівства*; а якщо виявиться, що в когось із них були сини від іншої жінки, або у жінки – від іншого чоловіка, до того, як вони почали жити разом, то їхнє *майно переходить синам, а не в скарбницю королівства*» (гл. 42, зак. 2) та «Винуватець кровозмішення після своєї смерті має право передавати своє майно будь-кому, кому він захоче, навіть і за заповітом, тому що це не його особиста справа. Якщо з'ясується після смерті, що він займався кровозмішенням, то всі попередні заповіти будуть анульовані, а *все майно перейде до скарбниці королівства*» (гл. 42, зак. 4)), содомію («Особа, яка займається содомією, буде присоромленою перед суддею і *позбавиться права розпоряджатися своїм майном і віддавати його на свій розсуд після смерті*. Якщо особа заповідає кому-небудь своє майно після смерті, і буде встановлено її причетність до содомії, то заповіт буде анульовано, як ніби його не було, а *все майно перейде до скарбниці королівства*» (гл. 39, зак. 5)), шахрайство («Кожен, хто займається підробкою грошей, які перебувають в обігу на території королівства ..., вважається шахраєм; спочатку йому відрізають голову, після чого тіло спалюють у вогні; *все його майно передається у власність королівства*; якщо буде встановлено, що шахрайство вчинене в селі чи маленькому місті, то шахрая буде страчено, *його майно ніхто не забирає*, а тіло не буде спалене» (гл. 4, зак. 4), викрадення людини («Той, хто викраде жінку, то він не тільки буде страчений, він *ще й втратить своє майно*, яке перейде в якості відкупу до викраденої жінки, якщо вона мирянка; якщо ж вона черниця, то за рішенням судді вона буде перебувати на утриманні з доходів його майна протягом всього життя, а після її смерті за рішенням судді все майно буде передане монастирю, в якому вона перебувала» (гл. 32, зак. 3)), наклеп («Особа, яка вчинить наклеп, в результаті чого іншій особі відрубають голову, за рішен-

ням судових виконавців має бути засуджена до страти, якщо така ситуація буде з'ясована. Якщо такий наклеп не буде мати тяжких наслідків, а буде вчинений у вигляді жарту, то автор такого наклепу буде засуджений до покарання за рішенням суду, беручи до уваги його характеристики: його чи то виженуть з його місця проживання і *все його майно передадуть до скарбниці*, чи то направлять на каторжні роботи, чи то його позбавлять гідності, що є найстрашнішим покаранням, тому що ніхто не віритиме у те, що він говорить, ніхто не віритиме у його свідчення, він не матиме права ні віддавати, ні заповідати кому-небудь спадок...» (гл. 50, зак. 2)), згвалтування («Той, хто згвалтує незайману дівчину, яку батьки віддали на прислужування довічно в його будинок, *втратить все майно* і розрахується з дівчиною, а сам буде вигнаний з цього місця проживання» (гл. 36, зак. 3)), крадіжку («Той, хто вдома буде приймати крадія або дозволить йому проживати в будинку з жінкою, *втратить будинок* і буде оштрафований за рішенням судді» (гл. 28, зак. 11)).

Доволі чітко визначено і коло злочинів, за які можна було призначити *штраф (глоабе)*. Традиційно значений вид покарання почали призначати за вбивство людини («Будь-який боярин за необережне вбивство, якщо це трапилось вперше, і вбивство було спричинене у ході словесної сварки, а боярин вважається порядною та корисною для держави людиною, є заможним, може *відкупитися великою сумою грошей* за рішенням судді, тому що він приносить користь країні; але якщо він не сплатить гроші впродовж двох – трьох днів, то він має бути страчений...» (гл. 8, зак. 11), розбій, крадіжку («Той, хто вдома буде приймати крадія або дозволить йому проживати в будинку з жінкою, то він втратить будинок і *буде оштрафований за рішенням судді*» (гл. 28, зак. 11)), викрадення дівчини, згвалтування, нанесення кривавих ран, побої, сексуальні злочини тощо.

Розмір глоабе зазвичай чітко не закріплювався у нормах Книги настанов 1646 р., а залежав від рішення судді. Так, наприклад, закон 2 глави 36 закріплював правило, згідно з яким «... той, хто згвалтує жінку-вдову, *може відкупитися грошима відповідно до свого статусу*»¹⁶.

Про значущість досліджуваного нормативно-правового акта свідчить хоча б той факт, що Книга настанов послужила основним джерелом Валаського зводу законів 1652 р., а також те, що згадане уложення зберігало свою чинність у сфері кримінального права до середини XVIII ст., а у частині цивільного права – аж до першої половини XIX ст.

Відтак, станом на XVII ст. у Молдавії загалом, в на українських землях, які входили до її складу, зокрема, склалась система кримінальних покарань з явним домінуванням покарань проти особи. Тут можна говорити як і про смертну кару (в тому числі й кваліфіковану), так і про калічення через покарання, каторгу, тюремне ув'язнення та ін. Майнові покарання, незважаючи на їх значну поширеність, з часом почали відігравати більш допоміжну, вторинну, роль, поступаючись місцем та значенням першим.

¹ Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Басарабії / І. Новосівський. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: META Publishing Co., 1986. – 180 с. – С. 65.

² Шорников П. М. Молдавская самобытность / П. М. Шорников. – Тирасполь: Издательство Тираспольского университета, 2007. – 400 с. – С. 109–110.

³ Молдавия в эпоху феодализма (славянско-молдавские грамоты) / Сост.: П. Г. Дмитриев, Д. М. Драгнев, Е. М. Русев, П. В. Советов / Под ред. Л. В. Черепнина. – Кишинев: «Штиинца», Академии наук Молдавской ССР, 1961. – Т. 2. – 454 с. – С. 305.

⁴ Hanga V., Marcu L. P. Istoria dreptului Romvnes. Partea I / V. Hanga, L. P. Marcu. – Bucuresti: Editura Academiei Republicii Socialiste Romvnia, 1980. – 664 s. – s. 452.

⁵ Там само. – s. 453.

⁶ Там само. – s. 453.

⁷ Шорников П. М. Вказана праця. – С. 109.

⁸ Hanga V., Marcu L. P. Вказана праця. – S. 453.

⁹ Popescu A., Sadoveanu M. M. Carte Rominească de Invătătură. Introducere / A. Popescu, M. M. Sadoveanu. – București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1961. – 431 s. – S. 409.

¹⁰ Голант Н. Г. Образ молдавского господара Василе Лупу (Василия Албанца) в летописях, записках путешественников, легендах и исторических романах. / Н. Г. Голант // Материалы конференции, посвященные 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН Агнии Васильевны Десницкой, 15–17 апреля 2002 года. – Спб.: Наука, 2002. – 294 с. – С. 56–65. – С. 62.

¹¹ Кульчицкий В. С. Держава і право Молдавії феодального періоду / В. С. Кульчицкий. – Львів: Львівський ордену Леніна державний університет імені Івана Франка, 1964. – 27 с. – С. 21.

¹² Там само. – С. 22.

¹³ Popescu A., Sadoveanu M. M. Вказана праця. – S. 412.

¹⁴ История государства и права СССР. Часть 1 / Отв. ред. К. А. Софроненко. – М.: Юридическая литература, 1967. – 652 с. – С. 394.

¹⁵ Кульчицкий В. С. Вказана праця. – С. 20.

¹⁶ Carte Rominească de Invătătură. – București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1961. – 431 s. – S. 138.

Резюме

У статті досліджено питання майнових покарань на території українських земель у складі Молдавії у період 1359–1774 рр. Вивчено їхні характерні ознаки та особливості застосування. Особливу увагу приділено питанням їх співвідношення та з іншими видами покарань.

Ключові слова: покарання, душегубина, глоабе.

Резюме

В статье исследуются вопросы имущественных наказаний на территории украинских земель в составе Молдавии в период 1359–1774 гг. Изучены их характерные признаки и особенности применения. Особое внимание уделено вопросу их соотношений и с другими видами наказаний.

Ключевые слова: наказание, душегубина, глоба.

Summary

In article questions of property punishments on territory of Ukrainian earth in composition of Moldavia in the period of 1359–1774. Their characteristic signs and features of application are studied. The especial attention is turned on a question of their parity among themselves and with other kinds of punishments.

Key words: punishment, dushegubina, gloaba.

Отримано 29.11.2011

П. А. РУДИК

Петро Андрійович Рудик, доктор історичних наук, професор Національного університету харчових технологій

ВИСВІТЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА В ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ В ПЕРІОД ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Вивченню Конституції Пилипа Орлика 1710 року (Бендерської конституції) як однієї із перших конституцій не лише в Європі, а й у світі, приділяється значна увага. Про це переконує і відзначення в 2010 р. 300-річчя з дня її прийняття. З огляду на опублікування в 2010 р. нових архівних документів, які свідчать про наявність не лише копії, а й її оригіналу староукраїнською мовою, подаємо таку її нову повну назву: «Договори і постанови прав і вольностей військових між ясновельможним його милості паном Филипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між Генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків затвердженій при вільній елекції формальною присягою від того ж ясновельможного гетьмана підтверджені року від Різдва Христового 1710 місяця квітня 5»¹ (Подаємо назву за перекладом, що наведено у книзі О. Алфьорова). Виходячи з цього, і користуватимемося такою назвою Конституції Пилипа Орлика.

«Договори і постанови» розроблялися і приймалися першою українською політичною еміграцією. Це був політико-правовий акт. Ним мали би регулюватися принципи формування та функціонування влади і територіальний устрій Війська Запорозького. Таке могло би статися лише тоді, коли б Україна відбулася як незалежна держава у разі успішного закінчення війни коаліції держав проти Московського Царства.

Укладаючи «Договори і постанови» гетьман Пилип Орлик і генеральна старшина були переконані у швидкому поверненні в Україну. Вони сподівалися, що шведський король Карл XII здобуде перемогу над російським царем Петром I і звільнить Україну від його влади, а Конституція матиме юридичну силу для всієї України. На момент її укладання розробники уявляли Конституцію реальним, а не теоретичним проектом. Хоча згодом вона стала теоретичним проектом, оскільки повернення її розробників в Україну стало неможливим.

Серед вчених відсутній єдиний підхід до визначення авторського складу розроблення Конституції П. Орлика. Одні з них стверджують, що даний акт розробила старшина, яка перебувала в еміграції. Інші вчені схильні вважати, що в розробці цього акта брала участь також й знатна старшина Лівобережної України (правління гетьмана І. Скоропадського). Зокрема, О. Пріцак зазначає, що Конституція П. Орлика не була лише емігрантським твором, що це був загальноукраїнський політичний акт. При цьому він робить посилення на висловлювання самого гетьмана. У примітці до ст. 6 Конституції П. Орлик зазначав: «Над цим ми працювали більше місяця. Мої висланці їздили і приїжджали два рази в Україну та з України. Мені це найбільше завдало праці, бо я мусив зложити цифрами проект для знатної старшини України»².

У виробленні Конституції брали участь багато людей. У 1720-х рр. Пилип Орлик про це згадував так: «Поміж особами, що обмірковували точки цього документа, були пп. Войнаровський, Гордієнко, Горленко, Ломиковський, Мирович, Максимович, Іваненко, Карпенко і деякі прізвища я вже не пригадую за давністю часу, але були зі мною на нарадах люди світського й духовного стану та численні знатні особи, що відвезли наші рішення на Україну»³.

Конституція П. Орлика привернула увагу багатьох науковців і викладачів навчальних закладів. Її положення стали предметом їх дослідження. «Договори і постанови» були введені у науковий обіг ще у середені